

Проблема теоретико-методологічного співвідношення антикорупційного та кримінального законодавства

Скулиш Віталій Євгенович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

У статті розглянуто теоретико-методологічні проблеми співвідношення антикорупційного та кримінального законодавства в Україні. Зроблено висновок, що антикорупційне законодавство потрібно вважати системою правових норм, окремим інститутом вітчизняного права. Що стосується кримінального законодавства, то воно являє собою окрему підсистему зазначеної системи правових норм, регулює суспільні відносини з приводу реакції держави на корупційні злочини. Конкретизовано склад цієї підсистеми, наведено ознаки, які дають право віднести діяння до корупційних злочинів.

Ключові слова: корупція, кримінальне законодавство, система, підсистема, злочин, ознаки.

Вступ. Нині проблеми корупції в Україні набувають особливої гостроти, оскільки саме корупція стала передумовою трагічних подій, що нині відбуваються у державі.

Сама ж система вітчизняного антикорупційного законодавства сприяла виникненню цієї ситуації, яка має суттєві недоліки, зокрема вона є безсистемною, норми права, що входять до неї, є суперечливими, сама система є громіздкою та складною, що дуже ускладнює боротьбу з корупцією.

Зазначена проблема потребує свого комплексного вирішення, в тому числі назріла необхідність визначення кримінально-правової складової антикорупційного законодавства як окремої підсистеми у загальній нормативно-правовій системі протидії корупції.

У той же час, така авторська позиція до недавнього часу не сприймалася на рівні вищих органів української юстиції, зокрема Верховний Суд України стояв на позиції, що у чинному кримінальному законодавстві поняття “корупційні злочини” не вживається. Злочин з ознаками корупційних діянь не є самостійним видом злочину, оскільки такі ознаки можуть проявлятися у багатьох видах злочинної поведінки.

Як здається нині, у зв'язку із величезним розмахом корупції в Україні, таке твердження потребує корекції, а визначення співвідношення антикорупційного та кримінального законодавства, яке регулює відносини у запобіганні корупційної злочинності, потребує уточнення.

Аналіз попередніх публікацій. До проблем розмежування окремих галузей та інститутів права зверталися у своїх роботах українські вчені М. С. Кельман [1], П. М. Рабінович [2], О. Д. Тихомиров [3], а також російські вчені, які досліджували дану проблему переважно за радянських часів, а саме: С. С. Алексєєв [4], М. М. Вопленко [5], Д. А. Керімов [6], Н. В. Сильченко [7], В. Д. Сорокин [8], В. М. Хропанюк [9] та ін.

Сама ж проблема не є новою, ще у 1982 р. з ініціативи журналу “Советское государство и право” була проведена дискусія на тему “Система радянського права та перспективи її розвитку”, на якій, разом із обговоренням уже традиційної проблематики про характер, роль, зміст і значення предмету і методу правового регулювання в “будівництві” системи норм права і виділення окремих галузей, був сформульований ще один, властивий галузі права, критерій – режим правового регулювання суспільних відносин [10].

Предмет правового регулювання по праву вважається “матеріальним” критерієм розмежування норм права на самостійні галузі, оскільки під ним розуміються якісно відособлені групи суспільних відносин, що перебувають “за межами” діючої системи позитивного права (системи норм права) і які за своїм глибинним економічним і соціально-політичним змістом вимагають окремого, самостійного і своєрідного юридичного впливу.

І саме тут виникає непросте, дуже важливе в науковому відношенні питання: якій таксономічній одиниці суспільних відносин відповідає група норм права під назвою галузь? Адже залежно від відповіді на нього даються наукові формулювання і визначення галузі, підгалузі та інституту права, що визначають їх місце і роль у галузевій струк-

турі права, встановлюються структурні та функціональні зв'язки, проводиться систематизація, інкорпорація і кодифікація норм права.

Дана наукова проблема цілком належить до теоретико-методологічного обґрунтування співвідношення антикорупційного та кримінального законодавства, а також до визначення конкретного складу корупційних злочинів, які мають увійти до кримінально-правової підсистеми антикорупційного законодавства.

Таким чином, метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування співвідношення антикорупційного та кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Методологію юридичної науки можна визначити як систему принципів і способів організації, побудови і здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності у сфері дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему. Методологія сучасної юридичної науки – це складне і багатопланове утворення, яким охоплюються, поряд з іншими проблемами (структура наукового знання; закони виникнення, функціонування і зміни наукових правових теорій; понятійний каркас юридичної науки та її окремих дисциплін і т. ін.), питання, які стосуються розмежування окремих інститутів і галузей права [2].

Вчені зазначають, що таке розмежування потребує, в першу чергу, визначення юридичних засобів, якими оперує та чи інша галузь права або правовий інститут. Як вказує С. С. Алексєєв, “окремі юридичні засоби – це ті ж самі норми права, техніко-правовий інструментарій виникнення і захисту прав і т. ін., з тією лише особливістю, що всі вони розглядаються з точки зору їх функціонального призначення, тих рис, які їх характеризують як інструменти вирішення економічних та інших соціальних завдань суспільства” [11, с. 15]. Таким чином, окремі юридичні засоби не представляють собою будь-яких “окремих” явищ правової дійсності. Під ними необхідно розуміти всі, так би мовити, “матеріальні” засоби правового впливу на суспільні відносини, але які розглядаються не в усіх своїх якостях і зв'язках, а “... переважно з боку їх активної дієво-регулятивної ролі” [11, с. 15].

Якщо із цих позицій розглянути українське антикорупційне законодавство, то, перш за все, слід зазначити, що статтею 2 Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції” визначено, що відносини, які виникають у сфері запобігання і протидії корупції, регулюються цим Законом, а також іншими законами і міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також прийнятими на їх виконання іншими нормативно-правовими актами [12].

У свою чергу, частиною першою статті 21 цього ж Закону України наголошується, що за вчинення корупційних правопорушень особи притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності в установленому законом порядку. За змістом Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції” корупція виявлялася ширше, складніше, різноманітніше, ніж злочин-

ність, оскільки за вчинення корупційних діянь законодавством передбачено широкий спектр відповідальності. Іншими словами, даний нормативний акт закликає до боротьби з діями, що володіють різним характером і ступенем суспільної небезпечності [12].

З огляду на це, антикорупційне законодавство можна визначити як систему окремих юридичних засобів або нормативно-правових актів, метою яких є запобігання корупції в усіх її проявах, а також визначення міри відповідальності осіб за вчинене правопорушення. Як здається автору цієї статті, з методологічної точки зору вірним буде віднесення антикорупційного законодавства до окремого інституту законодавства, який слід розглядати як сукупність нормативних приписів галузей законодавства, що виражають зміст взаємозалежних правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері боротьби з корупцією.

Цей правовий інститут складається з певних галузей, які об'єднані системою нормативних актів (кримінального, адміністративного, цивільного, муніципального права) та їх частин, які стосуються саме протидії корупції.

Для того, щоб зрозуміти масштабність поняття “антикорупційне законодавство” доцільно звернутися до переліку нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу суспільних відносин в Україні. Основним антикорупційним нормативно-правовим актом в Україні є Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції”, про який вже йшлося. Окрім того, до актів законодавства, що утворюють основу антикорупційного законодавства України, належать такі: Конституція України, Конвенція ООН проти корупції, Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, а також Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, закони України “Про правила етичної поведінки”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції”. Також до українського антикорупційного законодавства входить низка стратегій, Програм, численні Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, різноманітні порядки і правила.

Як зазначено в Методичних рекомендаціях Міністерства юстиції України, які мають назву “Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування”, наведений перелік не є вичерпним і включає лише основні нормативно-правові акти у сфері запобігання і протидії корупції [13].

Разом із тим наявність великої кількості нормативно-правових актів, які стосуються протидії корупції, не перешкоджає виокремленню в цій сукупності окремої складової – кримінальної, яка регулює саме кримінально-правовий аспект відповідальності за корупційні правопорушення, які сьогодні потрібно конкретизувати, назвавши їх кримінальними злочинами.

Водночас проблемним моментом у цій системі, тобто в системі кримінальних злочинів, є конкретизація тих діянь, які слід віднести до даної підсистеми.

Для того, щоб вирішити цю проблему, доцільно звернутися до аналізу думок наукових авторитетів, частина яких виділяє три різновиди корупції: заволодіння з використанням службового положення чужим майном шляхом його вилучення всупереч волі власників; використання службового положення при вчиненні інших дій корисливого характеру, не пов'язаних із заволодінням чужим майном; “класичну” форму корупції – одержання хабара [14, с. 64]. До другого різновиду корупції вчені відносять, крім зловживання владою або службовим положенням, контрабанду і спекуляцію [15].

Б. В. Воженкін [15] під корупцією розуміє явище, яке пошкодило державний і громадський апарат управління, що виражається у занепаді влади, умисному незаконному використанні посадовою особою свого службового положення в корисливих цілях для особистого збагачення.

А. С. Нікіфоров зазначає, що до злочинних проявів корупції належать діяння, передбачені нормами Кримінального кодексу, але підкреслює, що не всі прояви, види, форми корупції злочинні. Автор також не називає перевищення влади і недбалість у числі видів корупційної поведінки. На думку А. С. Никифорова, корупція –

це “занепад державного апарату, громадських і приватних служб, викривлення покладених на них функцій і т. ін. – у результаті підкупу їх посадових осіб [16], тобто йдеться саме про корисливий мотив [16, с. 79].

У свою чергу, І. М. Гальперін вважав “конкретними проявами корупції хабарництво, зловживання службовим положенням у корисливих цілях і т. ін. злочини” [1], однак питання про те, які конкретно злочини, крім названих складів, охоплюються поняттям “корупція”, все ж залишається відкритим [17, с. 34].

Таким чином, аналіз даних наукових позицій може стати підставою для певних узагальнень.

Як здається автору статті, кримінально-правова складова антикорупційного законодавства є його підсистемою, яка відрізняється від інших складових системи тим, що вчинене діяння тягне за собою кримінальну відповідальність. Але для того, щоб дане діяння входило саме до даної підсистеми, тобто до складу кримінальних злочинів, воно також має відповідати низці ознак, які характеризують корупцію, а саме: 1) суб'єкт – посадова особа; 2) дія (бездіяльність) усупереч інтересам служби з використанням службового положення; 3) умисел; 4) корислива мета.

Таким чином, з'являється можливість визначити склад діянь, які підпадають під категорію “корупційні злочини”. В цю підсистему входять діяння, наведені у таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Склад кримінально-правової підсистеми антикорупційного законодавства

Номер статті	Частина статті	Назва статті
189		Вимагання
191	2, 5	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем
206	2, 3	Протидія законній господарській діяльності
232		Розголошення комерційної або банківської таємниці
262		Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем
353		Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи
358		Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів
364		Зловживання владою або службовим становищем
365		Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу
366		Службове підроблення
367		Службова недбалість
368		Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою
	2	Незаконне збагачення
	3	Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми
	4	Підкуп особи, яка надає публічні послуги
369		Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі
	2	Зловживання впливом
410	2	Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна або заволодіння ними шляхом шахрайства, вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотну шкоду

Вказані злочини цілком відповідають ознакам корупційних злочинів, які виокремлено автором статті, можуть бути віднесені до окремої під-

системи антикорупційного законодавства, вчинення яких тягне за собою кримінальне покарання.

Висновки. Таким чином, антикорупційне законодавство слід розглядати як окремий інсти-

тут вітчизняного права, який складається із норм, що належать багатьом галузям вітчизняного права.

Таке становище є цілком обґрунтованим, оскільки суспільна небезпека корупційних правопорушень є неоднаковою, відповідно і відповідальність за ці правопорушення має бути диференційованою.

З точки зору міри відповідальності та покарання, то на “вершині” даної системи стоїть підсистема корупційних злочинів, яка має свій самостійний склад і свої самостійні ознаки. Особливістю корупційних злочинів є, насамперед, багатолікість посадових або службових зловживань, які повністю або частково, тимчасово або назавжди ускладнюють реалізацію законних інтересів тих чи інших фізичних чи юридичних осіб, змушених у своєму житті і діяльності стикатися зі статусними повноваженнями чиновників. Заради охорони інтересів потенційних потерпілих і мають бути задіяні засоби кримінального законодавства.

Разом з тим, як завдання кримінально-правової науки, можна поставити не тільки визначення характеру і чіткого порівняння (на основі відповідних досліджень) ступеня суспільної небезпеки кожного із діянь, але й встановлення відповідного його характеру, місця в єдиній класифікації серед інших злочинів.

З практичної точки зору наведена підсистема відкриває перспективи для подальшої кодифікації кримінального законодавства, яке стосується корупційних злочинів, також сприяє відокремленню корупційних злочинів від корупційних проступків, корупційних діянь, які регулюються іншими галузями вітчизняного права. Саме вказаний останній аспект є перспективним напрямом подальших досліджень, тобто йдеться про необхідність конкретизації тих правових ознак, які дають змогу аналізувати проблему взаємодії кримінального та інших галузей законодавства в загальній системі вітчизняного антикорупційного законодавства.

Список використаних джерел

1. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. С. Кельман. – К.: МВС Укр. Нац. акад. внутр. справ, 2013. – 20 с.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / П. М. Рабінович. – Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. – 224 с.
3. Тихомиров О. Д. Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / О. Д. Тихомиров. – К., 2006. – 35 с.
4. Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1975. – 261 с.
5. Вопленко Н. Н. Система права / Н. Н. Вопленко // Общая теория права / [Под ред. В. К. Бабаева]. – Нижний Новгород: Наука, 1993. – С. 339–353.
6. Керимов Д. А. Проблемы общей теории государства и права / Д. А. Керимов. – М.: Изд-во НОРМА, 2002. – 176 с.
7. Сильченко Н. В. О правовой природе общественных отношений / Н. В. Сильченко // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3. – 1991. – № 3. – С. 33–37.

8. Сорокин В. Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс / В. Д. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 38–41.

9. Хропанюк В. М. Теория государства и права: учебник / В. М. Хропанюк. – [3-е изд., доп. и испр.]. – М.: “Омега-Л”, 2008. – 384 с.

10. Дискусия на тему: “Система советского права и перспективы её развития” // Советское государство и право. – 1982. – № 6–8.

11. Алексеев С. С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация / С. С. Алексеев // Сов. гос-во и право. – 1987. – № 6. – С. 12–19.

12. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 40. – Ст. 404.

13. Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування: Метод. рек. Мін’юста України від 16 жовт. 2013 р. / [Електронний режим]. – Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13>.

14. Волженкин Б. В. Коррупция и уголовный закон / Б. В. Волженкин // Правоведение. – 1991. – № 6. – С. 63–70.

15. Волженкин Б. В. Корыстные злоупотребления по службе (хищения, взяточничество, злоупотребление служебным положением: уголовно-правовая характеристика и проблемы квалификации: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / Б. В. Волженкин. – М., 1991. – 56 с.

16. Никифоров А. С. Контроль над преступностью в России / А. С. Никифоров // Гос-во и право. – 1994. – № 5. – С. 72–81.

17. Гальперин Г. И. Организованная преступность, коррупция и уголовный закон / Г. И. Гальперин // Соц. законность. – 1989. – № 4. – С. 34–37.

В статье рассмотрены теоретико-методологические проблемы соотношения антикоррупционного и уголовного законодательства в Украине. Сделан вывод, что антикоррупционное законодательство нужно считать системой правовых норм, отдельным институтом отечественного права. Что касается уголовного законодательства, то оно представляет собой отдельную подсистему системы правовых норм, регулирует общественные отношения по поводу реакции государства на коррупционные преступления. Конкретизирован состав данной подсистемы, приведены признаки, которые дают право отнести деяния к коррупционным преступлениям.

This article examines the theoretical and methodological problems of correlation of the anti-corruption and criminal legislation in Ukraine. The report concludes that the anti-corruption legislation must be regarded as a system of legal norms, a separate Institute of the domestic law. With regard to criminal law, it shall constitute a separate subsystem of the specified system, regulates public relations regarding the reaction of the state on corruption crimes. The composition of this subsystem is specified, the attributes that give the right to include acts for corruption crimes are given.

Стаття надійшла до редакції журналу 21 травня 2014 року.